

Gutt, Romuald Wiesław

"Nauki tajemne w Polsce w dobie
Odrodzenia", Roman Bugaj,
Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk
1976 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 21/4, 793-795

1976

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Materiał ilustracyjny zawiera m.in. reprodukcje legitymacji studenckich, indeksów, dyplomów i in.

Książka zasługuje na uwagę przede wszystkim ze względu na temat, jakim się zajmuje. Dla badacza historii nauczania medycyny stanowić będzie cenny przyczynek. Wiarygodność podanych przez autora faktów nie ulega wątpliwości. Mimo braku innych opracowań tematu, które mogłyby potwierdzić zgodność z rzeczywistością pamięci autora i relacji jakie zebrał, miałam możliwość przeprowadzenia takich porównań. W zbiorach jednego z lekarzy warszawskich znajduje się maszynopis *Kroniki* prof. W. Ziębeckiego, wykładowcy historii medycyny na lwowskich Kursach; jest to dokument współczesny wydarzeniom opisywanym przez Z. Alberta. Notatki do swej *Kroniki* prowadził prof. Ziębecki bardzo skrupulatnie niemal każdego dnia, notując w niej wiele szczegółów dotyczących Kursów, ich organizacji, trudności z uzupełnianiem personelu, zaopatrzeniem w sprzęty i ich zabezpieczeniem. Dzięki uprzejmości obecnego właściciela maszynopisu mogłam więc porównać relacje obu autorów o tych samych wydarzeniach.

Należy tylko żałować, że brak w książce Alberta przypisów, dotyczących pochodzenia akt uczelni, o jakich jest mowa w tekście oraz, że w przypisach nie podano, z jakiej edycji *Dziennika* H. Franka autor korzystał. Nie ma także pełnego opisu bibliograficznego *Posiedzeń roboczych Rządu G. G.*, na które autor się powołuje. Braki te obniżają nieco wartość książki jako źródłowej relacji — bo tylko do tego gatunku można pracę Z. Alberta zaliczyć.

Tym niemniej Wrocławskiemu Towarzystwu Naukowego należą się słowa uznania za to, że opracowanie to znalazło się wśród jego pozycji wydawniczych. Wypełniło ono lukę o której wiedziało w ogóle niewielu badaczy okupacyjnych dziejów nauczania medycyny.

Zofia Podgórska-Klawe
(Warszawa)

Roman Bugaj: *Nauki tajemne w Polsce w dobie Odrodzenia*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1976. Ossolineum. 255 s. 24 ryciny.

W grudniu 1974 r. oddano do składania dwie książki: omówione już na tych łamach Kuchowicza *Obyczaje staropolskie*¹ oraz *Nauki tajemne* Romana Bugaja. Pierwsza, obszerniejsza, opuściła drukarnię latem 1975 r., druga znalazła się na półkach księgarskich w lutym 1976 r.

Nauki tajemne i obyczajowość są dość blisko powiązane: ich kultywowanie i popularność zależą właśnie od obyczajowości cechującej określony odcinek dziejów. Z tego względu omawiając najnowszą pozycję wydawniczą, wypada sięgnąć po tę wcześniejszą, zawierającą m.in. rozdział poświęcony diablom, czarownikom i praktykom magicznym².

Książka Romana Bugaja składa się z 17 rozdziałów, podzielonych na trzy części oraz „Zakończenia”. Część pierwszą („Magia w dziejach” s. 7 nn.), omawiającą historię magii w starożytności i w średniowieczu, kończy rozdział poświęcony Faustowi. Część druga („Nauki tajemne w Polsce w dobie Odrodzenia” s. 75 nn.) składa się z siedmiu rozdziałów, poświęconych alchemii, astrologii i praktykom magicznym; mowa o uprawianiu tych sztuk na dworach królewskich, o procesach o czary oraz o literaturze na ten temat. Trzecią część stanowi

¹ „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1967 z. 3 s. 575.

² Kuchowicz: dz. cyt. s. 132—143.

siedem rozdziałów poświęconych Twardowskiemu (s. 153 nn.). Pracę kończą wnioski ogólne (s. 235).

Wydaże się, że w monografii poświęconej zagadnieniom magii należało poświęcić nieco więcej uwagi procesom o czary, przynajmniej tak, jak to uczynił Kuchowicz. Obaj autorzy powołują się zresztą na te same źródła (e.c. Baranowski).

Autor recenzowanej książki podkreśla, że *Canon Episcopii* z X stulecia uważał pakt z diabłem za urojenie, dopiero od XIII w. datują się prześladowania i tortury (s. 41). Obsesyjna mizogynia niektórych prominentów renesansu stanowi niezmiernie interesujący rozdział dziejów kultury.

Nieco chaotycznie autor omówił działanie substancji odurzających, sporządzanych z roślin (s. 61). Wspomina psiankę (*Solanum*), mając prawdopodobnie na myśli *Solanum dulcamara*, pomija natomiast inne psiankowate (*Solanaceae*), jak lulek czarny (*Hyoscyamus niger*), pokrzyk leśny (*Atropa belladonna*) czy bielun dżdżierzawa (*Datura stramonium*). Pewną rolę w ówczesnym zielarstwie odegrał także, nie wspomniany w książce, tojad (*Aconitum napellus*). Wizje i halucynacje mogły być spowodowane działaniem atropiny, hyoscyaminy i skopolaminy. Nie należy jednakże przeceniać roli leków! W czasach, kiedy nie znano ani substancji czynnych, ani sposobu ich ekstrakowania, byłoby chyba trudno stosować leki roślinne w taki sposób, aby działały o określonej porze i przez określony przeciąg czasu. Szatan, jak wiemy, wycofywał się natychmiast, gdy tylko padały słowa egzorcysty, określone przez *Rituale Romanum* z 1614 r. (Tit. XI, C. 1—3). Choć dawka alkaloidów mogąca spowodować wizje była indywidualnie odmienna, trudno przypuścić, by działanie tych środków mogło ustępować natychmiast. Trzeba więc przyjąć, że histeria, w szczególności histeria zbiorowa, raczej nie zależała od leków, a przynajmniej nie w takim stopniu, jak się na ogół przypuszcza.

Interesujący jest rozdział poświęcony nauczaniu alchemii oraz astrologii w Krakowie (s. 75, 88). Z rozdziału poświęconego czarom na dworach królewskich dowiadujemy się np., że do Batorego przybyli z Anglii mistrzowie sztuk tajemnych: John Dee i Edward Kelley, by spełniać „także zlecenia polityczne”: starali się o zorganizowanie ligi, której działanie przyniosłoby korzyść Anglii (s. 129). Batory przejrzał ich plany i odprawił z niczym.

Literatura czarnoksięska była w kraju naszym obfita. Autor przytacza pełną listę szatanów i rodzimych diabłów oraz „siostr” tychże (s. 138—139).

Niezmiernie cenne jest wskazanie przez autora poczytnej u nas książeczki, ogłoszonej w XVI wieku. Jej autor pojmował dobrze, że w sprawach przypisywanych szatanowi istotę stanowi „niedostatek zdrowia w głowie” (s. 140).

Sprawę Twardowskiego i rozważania poświęcone wywołaniu ducha Barbary Radziwiłłówny R. Bugaj omówił w sposób interesujący i żywy. Ustalił również, że Dhur-Twardowski żył w latach 1515—1573.

Pracę kończy omówienie ksiąg i zwierciadła Twardowskiego. Nauki tajemne stanowią ciekawy element kultury renesansu; jako specyficzne stadium przednaukowe „przedstawiają zjawisko zupełnie naturalne i powszechne” (s. 237).

Ryciny, bardzo starannie wykonane, rekompensują niedostatki korekty. Błędów literowych jest bowiem więcej niż w dołączonym wykazie. Ktokolwiek zetknął się z zagadnieniami edytorskimi wie jednak, że na to autorzy wpływu nie mają.

Indeks nazwisk zestawiony starannie (s. 238 nn.). Nie została natomiast ujednolicona pisownia nazwisk Agrippa (s. 51—53, 141, 172), czyli Agrippa z Nettessheimu (s. 70) bądź — mniej poprawnie — z Nettessheim (s. 48), występuje na łamach książki również jako Cornelius Agrippa von Nettessheim (s. 67, 147), czy Heinrich Cornelius Agrippa von Nettessheim (ryc. 4). Należało podać

Henryk z Nettlesheimu bądź Cornelius Agrippa. Niedopatrzania tego można było łatwo uniknąć, nie jest to jednakże winą autora. Niestety, nie widnieje na frontispisie nazwisko redaktora odpowiedzialnego.

Wędrownka czytelnika drogą Bystroń — Kuchowicz — Bugaj jest ponętna. Dzieło Bugaja zawiera najwięcej materiałów źródłowych, po które część czytelników z pewnością chętnie sięgnie w poszukiwaniu tych czy innych szczegółów.

Zainteresowanymi dziejami kultury i nauki w Polsce przybyła zatem nowa, bardzo cenna pozycja wydawnicza.

Romuald Wiesław Gutt
(Warszawa)

NOTATKI BIBLIOGRAFICZNE

Maria Luisa Righini Bonelli: *Vita di Galileo Galilei*. Firenze 1974. Nardini Editore Centro Internazionale del Libro. 231 s.

Wypadnie już na wstępie stwierdzić, że omawiana tu książka ma charakter popularnonaukowy i nie wnosi stąd nowych ustaleń do wiedzy o życiu i działalności Galileusza. Doskonale skomponowana, bardzo jasno i przystępnie napisana, praca ta posłużyć może jako wstęp do studiów nad Galileuszem; autorka potrafiła bowiem umiejętnie scharmonizować narrację o losach wielkiego uczonego z wykładem głównych wątków jego twórczości naukowej i omówieniem zarazem recepcji tej twórczości w ówczesnych kręgach intelektualnych. Zbyt zwięźle, jak się wydaje, zostały natomiast zarysowane w książce związki Galileusza z ówczesnymi prądami umysłowymi, często tylko kwitowanymi przy pomocy zdawkowych raczej określeń. Biorąc pod uwagę *stricte* popularny charakter książki należy też zwrócić uwagę na brak bibliografii ważniejszych prac na temat Galileusza; niewykluczone przecież, że znajdują się czytelnicy, którzy będą chcieli zapoznać się z cytowanymi w tekście, bez podania jednak danych bibliograficznych, pracami rozmaitych badaczy Galileusza. Z uznaniem powitać należy, poprzedzającą sam tekst, chronologię najważniejszych wydarzeń z życia Galileusza — który to zwyczaj, nader już rozpowszechniony w zachodniej literaturze popularnonaukowej, warto chyba byłoby przyjąć i w naszym piśmiennictwie tego rodzaju — oraz dwa indeksy, z których pierwszy przynosi krótkie informacje na temat ważniejszych osób występujących w książce, drugi — wykaz pierwszych wydań dzieł Galileusza. Walory tej pożytecznej i cennej książki pomnaża dobrze — jeśli pominąć kilka obrazów dziewiętnastowiecznych — dobrana, choć nie zawsze najlepiej reprodukowana, ikonografia.

L. S.

Sir Harold Hartley: *Studies in the History of Chemistry*. Oxford 1971. Clarendon Press. 243 s. (15 ilustracji w tekście).

Książka Sir Harolda Hartleya — członka honorowego Balliol College w Oxfordzie — stanowi zbiór jego 10 artykułów poświęconych różnym wybitnym postaciom z dziejów chemii. Są to następujące artykuły: 1. *Joseph Priestley (1733—1804)*, 2. *Antoine Laurent Lavoisier (1743—1794)*, 3. *John Dalton (1766—*